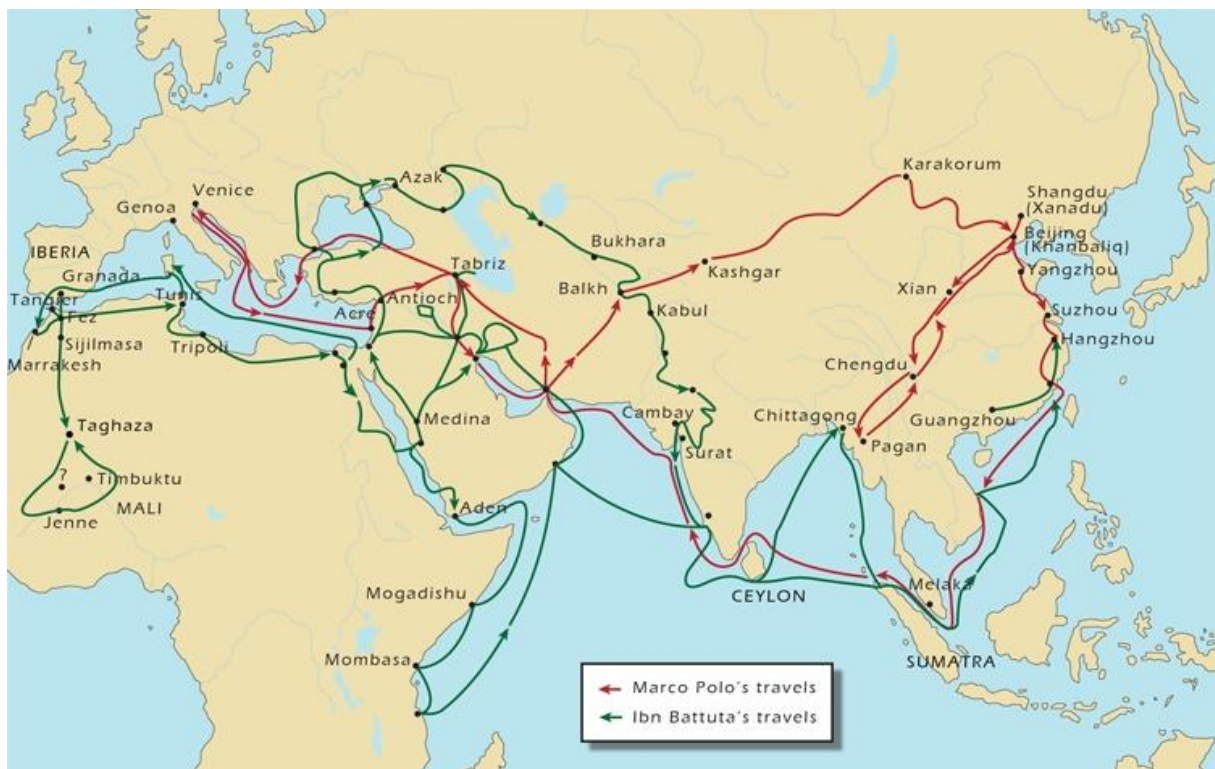

2017

BACHELORWERKSTUK
GESCHIEDENIS,
Radboud Universiteit

DOOR BAS OERLEMANS,
S4344030

TWEE WERELDEN, ÉÉN DESTINATIE

CHINA VANUIT EUROPEES EN ARABISCH PERSPECTIEF, EEN STUDIE NAAR
REISLITERATUUR

INHOUDSOPGAVE

Inleiding.....	3
De reisliteratuur	7
Marco Polo, handelaar uit Venetië	13
Muhammad Ibn Battuta, rechtsgeleerde uit Tanger	20
Conclusie	26
Bibliografie	29

INLEIDING

Immigratie, inburgering en de 'clash' tussen culturen zijn veel voorkomende onderwerpen in het huidige publieke en politieke debat. Bij de recente verkiezingen in de westerse wereld speelden deze onderwerpen een prominente rol. Donald Trump is onder andere door zijn harde opstelling jegens buitenlandse immigratie president van de Verenigde Staten geworden. Geert Wilders heeft met eenzelfde opstelling in de meest recente verkiezing in Nederland een bescheiden winst geboekt. Iemand hoeft tegenwoordig maar een televisie aan te zetten of een nieuwssite te laden om in contact te komen met het onderwerp 'interactie tussen twee culturen', hierbij voornamelijk de 'clash' tussen de 'westerse cultuur' en de 'Islamitische cultuur', wat (of wie) deze beide termen dan ook inhouden.

Hoewel de in dit voorbeeld gebruikte media zeer modern zijn, is het onderwerp dit allerm minst. Al vrijwel sinds het begin der literatuur is er geschreven over de interactie tussen culturen. Sociale wetenschappers, linguïsten, arabisten en historici zijn zich allen echter pas een paar decennia geleden bezig gaan houden met de vraag wat of wie nu de culturele 'zelf' is, wat of wie dan de culturele 'ander' is en de onderlinge verhouding van deze twee concepten. Het waren de vroegere reizigers, de avontuurlijke individuen die om allerlei redenen weg van huis trokken, de bekende of onbekende wereld in, die deze interacties tussen culturen hebben opgetekend. Reisverslagen zijn zodoende een schat van informatie geworden voor de cultuurwetenschap.

Twee van de bekendste overgeleverde reisverslagen zijn die van de reizen van een handelaar uit Venetië (tussen 1271 en 1295) en een rechtsgeleerde uit Tanger (van 1325 tot 1349). Beide heren maakten een, zeker voor deze tijd, ongehoord lange reis. Hierdoor spreken de verhalen van respectievelijk Marco Polo ($\pm 1254 - 1324$) en Muhammad Ibn Battuta (1304 - ± 1369) al eeuwenlang tot de verbeelding. Desondanks zijn ook deze bronnen tot de jaren '70 van de vorige eeuw maar zelden gebruikt in cultuur- of sociaalwetenschappelijk onderzoek. Zeker op het gebied van representatie was er tot toen nauwelijks naar gekeken. Van vergelijkend onderzoek tussen de beide heren is tot nu toe weinig sprake. Meestal blijven de vergelijkingen steken bij enige kleine opmerkingen over hoezeer de beide geschriften op elkaar lijken.¹

Dit schrijven zal een bijdrage leveren door de twee genoemde bronnen te vergelijken. Het gaat op een literatuuranalytische manier kijken naar zowel Polo's *Il Milione* als Ibn

¹ Zie hiervoor bijvoorbeeld David Waines, *The odyssey of Ibn Battuta: uncommon tales of a medieval adventurer* (Londen, 2012), 3-5.

Battutas *Ar-Rihla*.² Dit aan de hand van een zeer recent handboek over de huidige staat van onderzoek naar reisliteratuur, *The Routledge companion to Travel Writing*.³ Hierbij is het ultieme doel te kijken in hoeverre de cultuur van waaruit beide heren op reis gaan hun beeld van hetgeen zij tegenkomen beïnvloedt heeft. Want uiteraard waren de door de ondernomen reis veranderende wereldbeelden van zowel Marco Polo als Muhammad Ibn Battuta niet op niets gestoeld, zij waren afkomstig uit de 'eigen' cultuur die heerste in de plaatsen waarvan deze beide heren vandaan kwamen, maar hierover later meer. Bij deze vergelijking is om eerlijker te kunnen vergelijken en om het onderzoek enigszins binnen de perken te houden gekozen om vooral te kijken naar hoe beide heren hun reis door het tot dan toe grotendeels onbekende China (laten) representeren. Om de keuze voor een vergelijkende tekstanalyse reisliteratuur te legitimeren en om dit te kunnen bewerkstelligen, dient eerst wat voorkennis van (de huidige staat van) de studie naar reisliteratuur gekend te worden. Ook moet in de lopende debatten een positie aangenomen worden. Deze twee onderwerpen zullen het eerste hoofdstuk van dit werkstuk vormen. De individuele casestudies zullen hoofdstuk twee en drie vormen, waarbij gekozen is om in het hoofdstuk over Ibn Battuta de vergelijking met Polo te plaatsen. Voordat hier goed en wel aan begonnen kan worden, is echter enige zelfreflectie op zijn plaats, met de bedoeling een aantal keuzes van dit werkstuk aan te geven en te onderbouwen.

Allereerst wordt er in dit schrijven alleen gekeken naar twee reizigers afkomstig uit de elite. Zodoende is de representativiteit van de behandelde werken enigszins beperkt. Dit is een veelgehoorde kritiek in de geschiedschrijving. Vooral aangaande de oudheid en de middeleeuwen valt er vrijwel niet aan te ontkomen. Dit omdat er gewoonweg geen of weinig materiaal van en over het 'gewone volk' is overgeleverd. Zeker in het geval van onderzoek naar belevingswerelden zijn er helaas maar weinig bronnen over waaraan het wereldbeeld van 'het gewone volk' herleid kan worden. Grote bevolkingsgroepen hebben gewoonweg geen egodocumenten nagelaten, of deze zijn verloren gegaan aan de tijd. Om toch nog iets te kunnen zeggen over de invloed van de eigen wereldbeelden op het vreemde is dit onderzoek dus gelimiteerd tot de elite. Het is echter wel aannemelijk te maken dat de hier behandelde boeken zeer bekend zijn geworden, waardoor de hier omschreven beelden van de relatief onbekende cultuur hun weg tot de algehele Europese en Arabische culturen vonden. In beide

² Marco Polo, *Il Milione/De wonderen van de Oriënt*, vert. Anton Haakman (Amsterdam, 2001); Muhammad Ibn Battuta, *Ar-Rihla/De reis*, vert. Richard van Leeuwen (Amsterdam, 2001).

³ Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016).

gevallen weet men dat dit het geval is, alsmede hoe het ontvangen werd, namelijk zeer sceptisch.⁴

Een derde opmerking die hier gemaakt dient te worden is, net als de eerste, een onvermijdelijke. Er is namelijk voor dit onderzoek om meerdere redenen gebruik gemaakt van vertalingen van de bronnen, niet van de originelen. Dit kan helaas ook niet, daar de originele geschriften niet meer bestaan. In het geval van *Ar-Rihla* is de volledige Arabische tekst nog wel bekend uit latere kopieën, hier heeft de vertaler dr. Richard van Leeuwen een bloemlezing van gemaakt.⁵ Om te controleren of Van Leeuwen's gedeelte van de *Rihla* over China wel compleet is, is gebruik gemaakt van een Engelse vertaling van de Britse Tim Mackintosh-Smith, een expert op het gebied van Ibn Battuta.⁶ Toch dient er een enigszins langere verantwoording afgelegd te worden over het gebruik van deze bloemlezing, zie hiervoor het hoofdstuk over Ibn Battuta. Van Polo's *Il Milione* is helaas geen dergelijke volledige versie van de brontekst overgebleven. Wel zijn er 150 verschillende vertalingen bekend. Deze zijn door de eeuwen heen door verschillende vertalers van commentaar, addities en andere opsmuk voorzien. Hierdoor is het vertalen enorm lastig. Het is "enorm complexe en controversiële materie, die een van de hardnekkigste filologische problemen aangaande de middeleeuwse literatuur vormt".⁷ Toch heeft vertaler Anton Haakman zich er als vertaler van Italiaanse literatuur aan gewaagd, aan de hand van de algemeen aangenomen meest gezaghebbende teksteditie uit 1975. Helaas is ook deze niet geheel compleet, met als gevolg dat er bij tijd en wijle gaten van een aantal woorden of een zinsdeel in de tekst vallen.

De laatste keuze die toegelicht dient te worden is die van de restrictie in ruimte. Een definitie van het gebied dat behandeld gaat worden is nodig, daar China als staatkundige eenheid in de tijd van de Polo's en Ibn Battuta nog niet bestond. Ibn Battuta noemt in zijn reisverslag expliciet een gebied genaamd China. Aangezien het hier om beeldvorming gaat zijn er geen problemen gewoonweg de definitie van Ibn Battuta aan te houden. Bij Polo ligt het echter wat lastiger, daar Polo zelf slechts eenmaal in zijn boek de term China noemt.⁸ Om toch een afgebakend gebied te kunnen behandelen is bij de analyse van *Il Milione* de keuze gemaakt om globaal gezien de grenzen van de staatkundige eenheid die nu China heet aan te

⁴ Voor Marco Polo's receptie zie o.a. Julia Kuehn, 'China', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 394-404, alhier 395; Voor Ibn Battuta's receptie zie Adel Allouche, 'Ibn Battuta', in: Josef W. Meri (red.), *Medieval Islamic civilization: an encyclopedia*, 2 dln (New York, 2006), I:352-353; Voor meer over receptiegeschiedenis van reisliteratuur zie Robin Jarvis, 'Travel writing: reception and readership', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 89-98.

⁵ Ibn Battuta, *Ar-Rihla*, 10-11.

⁶ Muhammad Ibn Battuta, *Ar-Rihla/The travels of Ibn Battuta*, vert. Tim Mackintosh-Smith (Londen, 2003).

⁷ Marco Polo, *Il Milione*, 121.

⁸ *Ibidem*, 88. Polo omschrijft hier Japan en noemt daarbij "de zee van Cin" ofwel de zee van China.

houden. Dit houdt in dat er vooral gekeken is naar de hoofdstukken vanaf hoofdstuk 54, net voordat Polo door de Gobi woestijn trekt, tot hoofdstuk 154, waar hij aangeeft het land der Tataren te verlaten en Indië te gaan behandelen.

DE REISLITERATUUR

Zoals al in de inleiding genoemd zijn reisverslagen bij uitstek de bronnen die laten zien hoe vroegere culturen met elkaar omgingen en welk beeld men van elkaar had. Door historici worden deze bronnen al langer gebruikt, maar van serieuze bestudering als een losstaand genre met zijn eigen conventies en stijlfiguren is lang geen sprake geweest. Een vergelijkend onderzoek naar representatie van de 'ander' of 'het onbekende' als dit schrijven kon hierom veertig jaar geleden niet bestaan. Er bestaan meerdere redenen waarom dergelijke onderzoeken zo lang zijn uitgebleven. Allereerst is het zo dat aandacht voor (multi)culturele relaties een zeer recente ontwikkeling is, een ontwikkeling die aan het begin van dit schrijven al kort benoemd werd. Een van de hoofdredenen van het zo lang uitblijven van het systematische onderzoek naar de reisliteratuur als genre is dan ook dat reisliteratuur een genre was waar men binnen de wetenschap geen oog voor had.⁹ Men zag de reisliteratuur als een oninteressant en inferieur genre dat voornamelijk werd geschreven door amateurs. De groep bronnen zouden een mengelmoes van andere genres zijn en zodoende voor de literatuurwetenschappers niet in aanmerking komen voor de noemer 'genre' en dus de moeite van systematisch onderzoek niet waard zijn. Of zoals Jonathan Raban, een contemporain schrijver van reisverslagen, het zegt: "Travel writing is located in 'literature's red-light establishment".¹⁰

Deze visie op reisliteratuur veranderde met de publicatie van een zeer invloedrijk boek. Edward W. Saïd's *Orientalism* heeft sinds de publicatie in 1978 binnen veel wetenschappelijke disciplines voor opschudding gezorgd.¹¹ De impact was zo groot dat sindsdien gehele takken van wetenschappelijk onderzoek onomkeerbaar veranderd zijn en er geheel nieuwe takken zijn ontstaan. Het is daarom niet verbazingwekkend dat de grote namen binnen het onderzoek naar reisliteratuur *Orientalism* als het beginpunt van gespecialiseerd onderzoek naar deze bronnen noemen.¹²

Het loont zich om een kleine uitleg van Saïd's *Orientalism* te geven om te begrijpen waarom dit boek reisliteratuur tot serieus onderzoeksobject heeft gemaakt. Kort gezegd komt het er op neer dat Saïd het idee van het 'discours', bedacht door de Franse filosoof Michel Foucault, toegepast heeft op wat men 'de Oriënt' ofwel 'het Oosten' noemt. Hierbij geeft Saïd

⁹ Carl Thompson, 'Introduction', in: Idem (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), xvi-xx, alhier xvi.

¹⁰ Tim Youngs, 'Introduction: defining the terms', in: Idem (red.), *The Cambridge introduction to Travel Writing* (Cambridge, 2013), 1-18, alhier 2-3.

¹¹ Edward W. Saïd, *Orientalism: Western concepts of the Orient* (Londen, 1978).

¹² Thompson, *Routledge companion*, xvi-xvii; Youngs, *Cambridge introduction*, 9-10.

meerdere definities aan een nieuw begrip dat hij 'oriëntalisme' noemt. Zijn eerste definitie van oriëntalisme is kortweg al het wetenschappelijke onderzoek naar het gebied dat men de Oriënt noemt. De tweede definitie die Said geeft is het oriëntalisme als manier van denken in verschil tussen 'West' & 'Oost', om daarmee het Westen af te bakenen van het Oosten. Volgens Said hebben deze twee vormen van oriëntalisme zich verenigd in een discours van dominantie van de Occident ('het westen') over de Oriënt. Dit is dan ook de derde en meteen de meest gebruikte definitie die Said aan het begrip geeft. Het 'Westen' heeft het 'Oosten' neergezet als 'anders', vaak met een negatieve associatie, om zichzelf te definiëren en om de politieke en economische overmacht over het Oosten te legitimeren. Deze stelling werkt Said uit in *Orientalism*. Hierbij blijkt volgens Said dat er een groot verband tussen reizen, representatie en het imperialisme bestaat.

Het is vanuit dit idee dat het verband tussen reizen, representatie en macht zit dat de systematische studie naar reisliteratuur van de grond gekomen is.¹³ Het prille begin van deze wetenschappelijke tak bestond dan ook vrijwel volledig uit reacties op Said. Het kwam voort uit de Angelsaksische wetenschappelijke traditie en was zodoende uitermate anglocentrisch. Het waren Engelssprekende onderzoekers die zich richtten op vroegmoderne reisliteratuur van Britse makelij. Sindsdien heeft het onderzoek naar reisliteratuur zichzelf zowel in de tijd als de ruimte verbreed. Men is theorieën, definities en methodologie op gaan stellen en zowel de bronnen als de onderzoekers zijn gediversifieerd. Wat ooit in Groot-Brittannië begon is, via de Europese landen en talen, ondertussen wereldwijd verbreid.¹⁴

Om enkele kernbegrippen uit de studie naar reisliteratuur die ten grondslag aan dit onderzoek staan uit te leggen, is het handig om naar een van de meest aanhoudende debatten binnen deze studie te kijken. De definitie van het onderzoeksobject is namelijk bij iedere wetenschappelijke discipline een aanhoudende discussie die vaak leidt tot nieuwe inzichten. In het geval van reisliteratuur is dat niet anders. Zoals professor Tim Youngs in de inleiding van zijn recente bundel *The Cambridge Introduction to Travel Writing* schrijft: "No discussion of travel writing seems complete without critics remarking on the difficulty of determining their object of study".¹⁵ Youngs is de directeur van het centrum voor reisliteratuurstudies van Nottingham Trent University. Het grootste probleem dat Youngs in zijn introducerende hoofdstuk aanhaalt is dat het 'genre' reisliteratuur zich maar moeilijk

¹³ Youngs, *Cambridge introduction*, 9.

¹⁴ Thompson, *Routledge companion*, xvii; voorbeelden van dergelijke niet-Europacentrische werken: Nizar F. Hermes, *The [European] other in Medieval Arabic literature and culture. Ninth-Twelfth Century AD* (New York, 2012); J. E. Wills, 'Journeys mostly to the West: Chinese perspectives on Travel Writing', in *Huntington Library Quarterly* 70:1 (2007), 191-201.

¹⁵ Youngs, *The Cambridge introduction*, 1.

onder één noemer laat samenvatten. Toch doet Youngs zelf een poging tot definiëren: "... travel writing consists of predominantly factual, first-person prose accounts of travels that have been undertaken by the author-narrator".¹⁶ Hierbij stelt hij dat dit betekent dat individuele werken wel degelijk eerder onder andere genres geschaard kunnen worden, maar dat deze definitie zorgt voor een duidelijk onderscheid tussen de reisverslagen die vanuit de reiziger zelf geschreven zijn en diegene die door een derde partij zijn geschreven of zelfs totaal fictief zijn.

De definitie van Youngs heeft echter juist door dit onderscheid een tweetal problemen die een aantal kernideeën van dit onderzoek illustreren. Allereerst leidt deze stelling tot het uitsluiten van een grote groep bronnen omdat de reisliteratuur door de reiziger zelf opgeschreven dient te worden. Hierdoor vallen alle reisverslagen die door een derde zijn geschreven buitenboord. Onder deze groep vallen ook de hier gebruikte bronnen, *Il Milione* van Marco Polo en *Ar-Rihla* van Ibn Battuta. Polo's verhaal werd opgetekend door de Italiaanse Arthurromanschrijver Rustichello da Pisa, dat van Ibn Battuta door de poëet Ibn Juzzay.¹⁷ Toch lijkt ook Youngs zelf in ieder geval het werk van Polo onder de noemer 'reisliteratuur' in te delen, daar hij het werk zelf behandelt.¹⁸ Youngs houdt zich dus niet aan zijn eigen definitie, iets wat aangeeft dat deze niet houdbaar is.

Er is nog een tweede punt van frictie in de inhoudsbepaling die Youngs geeft. Er wordt namelijk gesteld dat de reis ook daadwerkelijk plaatsgevonden moet hebben. Hiermee neemt Youngs de stelling over van een andere invloedrijke auteur: de aan de universiteit van Essex gelieerde professor van literatuur Peter Hulme. Het probleem hiervan is dat het waarheidsgehalte van de bron er niet echt toe hoeft te doen, afhankelijk van de vraag die aan de bron gesteld wordt. Daarnaast is het ook zo dat veel reisverslagen een mix tussen een daadwerkelijk plaatsgevonden reis en een niet plaatsgevonden reis zijn. Gek genoeg gebruikt Youngs hier wederom voorbeelden die niet aan zijn eigen definitie voldoen. Hij omschrijft namelijk het idee dat door veel van reisliteratuur onderzoekende collegae 'imagined geographies' genoemd wordt. Youngs collega Carl Thompson, samensteller van het eveneens recent verschenen *The Routledge Companion to Travel Writing*, legt in zijn introductie kort uit wat dit begrip inhoudt. Het komt er op neer dat elke fysieke plek tot op een zekere hoogte ook een mentaal denkbeeld is. Ieder mens heeft al beelden van bepaalde plekken in het hoofd. Het beeld van de plaats is zeer beïnvloed door de verbeelding van deze plek in de eigen

¹⁶ Youngs, *The Cambridge introduction*, 3.

¹⁷ Maaïke van Berkel, 'De fantastische reizen van Marco Polo en Ibn Battuta', *Geschiedenis Magazine* 51:7 (2017), 16-21, alhier 19. Beide hier gebruikte vertalingen erkennen dit.

¹⁸ Youngs, *The Cambridge Introduction*, 5.

cultuur. Dit beeld beïnvloedt vervolgens ook wat men ziet als men daadwerkelijk naar de plaats toegaat.¹⁹ Youngs zelf haalt dit aan in zijn uitleg van Said, maar schijnt dit begrip ineens vergeten te zijn als het tijd is voor zijn eigen definitie. Om iets te verbeelden hoeft men er immers niet echt zelf geweest te zijn. Verhalen waarvan men vermoedt dat de schrijver de reis niet daadwerkelijk gemaakt heeft, kunnen dus nog prima onderzocht worden als zijnde reisliteratuur, afhankelijk van de vraag die men stelt. Het is hierom ook dat Maaïke van Berkel, hoogleraar Middeleeuwse geschiedenis aan de Radboud Universiteit te Nijmegen, in haar artikel 'De fantastische reizen van Marco Polo en Ibn Battuta' oproept tot het loslaten van de vraag of Marco Polo en Ibn Battuta wel écht in China geweest zijn. Dat feit doet er niet zo toe, leert het idee van de imaginaire geografie ons. Wat er toe doet is dat deze beroemde heren, beïnvloed door al bestaande beelden uit de eigen cultuur, een verbeelding van China hebben gecreëerd en daarmee de verbeelding van de eigen cultuur beïnvloed hebben.

De definitie van Youngs en Hulme is dus onhoudbaar, maar brengt een aantal kernideeën van dit onderzoek naar voren. Allereerst dus de 'imagined geographies' ofwel de imaginaire geografie. Thompsons summier omschrijving in de introductie van zijn bundel is hierboven al geparafraseerd en geeft de kern van het begrip goed weer: naast fysieke plekken bestaan er ook overlappende mentale plaatsen. Graham Huggan, docent aan de University of Leeds, legt het begrip in zijn bijdrage aan deze bundel nog wat uitgebreider (en ingewikkelder) uit. Hij stelt dat Said de eerste is die het begrip gebruikt. Said zou het begrip als volgt definiëren: "forms of suppositional knowledge that are used to distinguish one social/cultural group from another by associating putatively intractable differences of *mentality* with equally unexamined perceptions of bounded *territory*."²⁰ Said maakt dit duidelijker met het volgende voorbeeld. Een groep mensen die op een plek woont zet een hek neer om 'hun' land. Alles buiten 'hun' land behoort tot 'barbaren', vinden ze. Dit is een totaal arbitrair aangebracht verschil, aangezien de 'barbaren' dit helemaal niet zo hoeven te zien. Het is genoeg dat de 'wij' deze distinctie ziet, dan ontstaat er vanzelf een 'zij' met een ander territorium en andere mentaliteit. Dit, plus de daarop volgende uitleg van de 'vreemde' gebruiken van de ander is wat er gebeurt in de reisliteratuur.²¹

Of de hier behandelde reisverslagen waarheidsgetrouw zijn doet er dus bij deze wetenschappelijke insteek niet echt toe. Wat er toe doet is dat er beelden van een 'ander' terecht komen in de ideeënwereld van de 'wij'. In dit geval respectievelijk de Europese

¹⁹ Thompson, *Routledge companion*, xvii-xix; Youngs, *Cambridge introduction*, 9.

²⁰ Graham Huggan, 'Ultima Thule/the North', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 331-340, alhier 333.

²¹ *Ibidem*, 332-336.

enerzijds en de Arabische en Noord-Afrikaanse wereld anderzijds. Deze beelden worden voor de recreatieve lezers van de literatuur versterkt door de moeite en aandacht die de schrijvers van reisverslagen in het legitimeren van hun werk stoppen, 'ghostwriters' of niet. Door middel van een aantal technieken probeert men de reisverslagen zo veel mogelijk als waarheidsgetrouw neer te zetten. Deze technieken worden sinds het ontstaan van de reisliteratuur toegepast, zo worden deze ook zichtbaar bij de casestudies van Marco Polo en Ibn Battuta. Volgens Daniel Carey, professor Engels aan de National University of Ireland begint dit al bij de titel van de reisliteratuur: men zet hier gewoonweg termen als "true" of "warhaftig" in om de indruk te wekken dat ook daadwerkelijk te zijn. Vervolgens past men in de tekst zelf allerlei technieken toe om de lezer mee te krijgen in de claim dat alles wat omschreven wordt de waarheid is. De schrijvers gebruiken ooggetuigenverslagen van 'betrouwbare personen' die men legitimeert op grond van de positie in de maatschappij die zij bekleden, ongeacht of deze personen ook daadwerkelijk bestaan. Het verwijzen (al dan niet impliciet) naar autoriteiten buiten de tekst die de echtheid hebben bevestigd, het refereren naar andere verslagen waardoor het eigen verslag 'echter' lijkt en zo nog een kleine lijst aan technieken komen allemaal voor.²² Naast deze technieken gebruikt men vaak beeldspraak om vreemde objecten, oorden en volkeren te omschrijven. In de hoop om de lezer mee te krijgen in het verhaal refereert men veelal aan de voor de lezer al bekende wereld.

Een veel voorkomende oproep onder (geschied)wetenschappers is om zoveel mogelijk door deze narratieve ingrepen heen te prikken, een van de redenen waarom een dergelijk artikel als dat van Carey geschreven wordt. Dit onderzoek kiest er echter voor, gesterkt door het idee van de imaginaire geografie, gehoor te geven aan de oproep die Van Berkel in haar artikel doet: neem het genre voor wat het is, met alle fantastische verhalen die erbij komen. De 'waarheid' doet er niet toe, en de eeuwige vraag of men er daadwerkelijk geweest is maakt niet uit, zolang de juiste vragen aan de bronnen gesteld worden. In het geval van dit onderzoek is dat de vraag welke wereldbeelden men in de Europese en Arabische wereld overhoudt aan de werken die aan Marco Polo en Muhammad Ibn Battuta toegeschreven worden. Over deze werken is al veel geschreven, zoveel dat een overzicht van onderzoeken naar deze twee reisverslagen in dit schrijven helaas moet ontbreken met het oog op de omvang van het schrijven. Zoals in de inleiding al kort genoemd; veel onderzoek met als hoofddoel een directe tekstuele vergelijking tussen beide bronnen is er niet. In de meeste

²² Daniel Carey, 'Truth, lies and travel writing', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 3-15.

gevallen gaat het over studies die in het voorbijgaan een kleine vergelijking opzetten.²³ Met zekerheid kan gesteld worden dat een tekstueel vergelijkende analyse op basis van methodologie uit *The Routledge companion* nieuw is, daar dit een zeer recent boek is over de huidige staat van de reisliteratuur.

²³ Zie hiervoor naast Waines bijvoorbeeld ook: L.P. Harvey, *Ibn Battuta*, (Oxford, 2007) waarin vooral aangaande de echtheidskwestie Polo en Battuta vergeleken worden. Ook in de hier gebruikte vertaling van *Ar-Rihla* wordt een dergelijke terloopse vergelijking gemaakt: Battuta, *Ar-Rhila*, 190.

MARCO POLO, HANDELAAR UIT VENETIË

Wat valt er nog te schrijven over een reiziger die in de westerse wereld zo bekend is? De lange reis van zoon Marco, vader Niccolò en oom Matteo van de handelaarsfamilie Polo is door de eeuwen heen onderdeel geworden van de geschiedenis van het westen, al is het 'maar' als een voorbeeld voor het westen dat de wereld ontdekt. Het verhaal is zo bekend dat een korte samenvatting van de in de bron omschreven reis volstaat, alvorens op een meer diepgravende tekstuele analyse omtrent China in te gaan.

De broers Niccolò (±1230 - ±1294) en Matteo Polo (±1230 - ±1309), beiden werkzaam als handelaars in Venetië, vertrekken in 1260 vanuit Venetië op een handelsreis. Door oorlog worden zij gedwongen om steeds meer oostwaarts te gaan. Zo komen de Polo's uiteindelijk terecht bij het hof van Kubilai Khan (1215 - 1294), de grootkhan van het Mongoolse rijk (door Polo worden de Mongolen aangeduid met de term '(Oost-)Tataren') en de eerste keizer (1279 - 1294) van de Yuan-dynastie in China. Deze is zeer geïnteresseerd in het westen, voornamelijk in het christendom, en draagt de broers op om namens hem contact te leggen met de paus en terug te keren met honderd priesters en olie van de lamp die bij het graf van christus brandt.²⁴ De gebroeders Polo reizen terug en na wat vertragingen door de verkiezing van een nieuwe paus keren de heren terug naar Kubilai, nu met de zoon van Niccolò, Marco (±1254 - 1324), op sleeptouw. Uiteindelijk zou deze reis van Marco 24 jaar duren. *Il Milione*, of beter gezegd het boek dat later bekend zou worden als *Il Milione* is de optekening van deze 24 jaar aan reizen. Het is geschreven door de Italiaanse schrijver Rustichello da Pisa, een schrijver van Arthurromans die Marco Polo ontmoette tijdens een gezamenlijke gevangenschap in Genua.²⁵

Naar de technieken ter legitimatie hoeft in *Il Milione* niet lang gezocht te worden. De door Carey omschreven methodes zijn direct in de proloog terug te vinden. Vrijwel meteen wordt Marco Polo neergezet als een betrouwbare bron, een "wijs en edel burger van Venetië". Dit zet zich gedurende het boek voort: Marco wordt meermaals opgehemeld als zijnde een betrouwbare bron. Alles wat hij niet persoonlijk gezien heeft, komt van "gehoofwaardige personen", waarmee de ooggetuigen gelegitimeerd worden. Ook het gewoonweg stellen dat het boek louter alleen de waarheid bevat wordt in de eerste alinea van het boek al gedaan: "opdat ons boek de waarheid zal bevatten zonder ook maar één leugen".²⁶ Ook zijn er meerdere referenties naar autoriteiten buiten de tekst, waarvan de eerste meteen een van de

²⁴ Polo, *Il Milione*, 12-13, 119-120.

²⁵ Ibidem, 119-120.

²⁶ Ibidem, 11.

hoogste autoriteiten is: paus Gregorius X.²⁷ Deze technieken ter legitimatie komen echter niet geheel tot hun recht als men een oplettend lezer is. Er gebeuren namelijk een aantal vreemde dingen met de persoonsvorm van waaruit geschreven wordt. De proloog van het boek is nog overzichtelijk: Rustichello is de verteller en schrijft over zichzelf in eerste persoon, over de gebroeders Polo en later ook Marco wordt verteld en zodoende wordt over hen in de derde persoon geschreven. Maar zodra de proloog voorbij is begint het gerommel met deze persoonsvormen. De 'we' zijn duidelijk Rustichello en Polo samen, maar de 'ik' is onduidelijk. Is het Rustichello die schrijft alsof hij Polo is? Is het Polo zelf?²⁸ De beste illustratie hiervan komt in het laatste hoofdstuk van het boek, waarin in dezelfde zin wordt gesproken over "ons vertrek, hoe wij zijn vertrokken" maar ook over "messer Marco".²⁹

Een van de meest opvallende dingen aan *Il Milione* is dus de schrijfstijl. De basis van het gehele boek is een redelijk onpersoonlijke 'feitelijke' opsomming van de route die Marco afgelegd zou hebben. Hierbij wordt telkens vrij summier genoemd welke geografische fenomenen en nederzettingen hij op deze route is tegengekomen, welke volkeren er leven, welke gebruiken en geloven deze hebben en wat er qua handelswaren te halen valt. Van de 190 hoofdstukken die het boek na de proloog telt, is een groot deel niet meer dan een korte opsomming van deze gegevens. Alleen bij bijzondere gebruiken, voor Polo onbekende fenomenen en bij de nodige wonderen wordt uitgebreider stilgestaan. Het is duidelijk dat Polo en Rustichello hiermee in de traditie van het 'itinerarium' staan. Anthony Bale, professor studie Middeleeuwenstudies aan de Birkbeck University van Londen legt in zijn artikel *European travel writing in the Middle Ages* uit dat deze middeleeuwse literatuur een mix van een reisgids over bedevaartsplekken en een reisverslag langs deze plekken was.³⁰ De boeken bestonden uit niet veel meer dan een korte beschrijving van wat er te zien viel en welke wonderen er plaatsgevonden zouden hebben. In de veertiende eeuw beginnen de auteurs van dergelijke boeken met het optekenen van praktische tips, dit omdat het netwerk naar de bedevaartsoorden in deze tijd zo ontwikkeld was dat men de redelijk vaststaande prijzen en dergelijke op kon tekenen.³¹ Het reisverhaal van Marco en zijn familie is duidelijk een voorloper of vroege versie van deze steeds zakelijker wordende stijl. Vertaler Anton Haakman

²⁷ Technieken komen uit: Carey, 'Truth, lies and travel writing', 3-15.

²⁸ Kuehn, 'China', 395.

²⁹ Polo, *Il Milione*, 117.

³⁰ Anthony Bale, 'European travel writing in the Middle Ages', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 152-160, alhier 152; Voor meer over het verband tussen reisliteratuur en pelgrimagerliteratuur: Laura Nenzi, 'Pilgrims', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 217-226.

³¹ Bale, 'European travel writing', 153.

merkt dus meer dan terecht op: "Polo's boek is vanaf hoofdstuk 19 [einde proloog] inderdaad meer een beschrijving, een rondleiding dan een persoonlijk reisverslag."³²

Het reisverslag is dus grotendeels zakelijk en onpersoonlijk, maar dat betekent niet dat de mening van Polo er niet uit te destilleren valt. Zo valt er uit de zin "De inwoners dienen er afgoden en zijn onderdanen van de grootchan", dé standaardzin die (met wat variatie) een groot deel van de hoofdstukken over China opent, al het een en ander te halen.³³ Allereerst is het zo dat Polo alle verschillende religieuze stromingen op één hoop lijkt te gooien, die van de 'afgodendienaren'. Daar waar hij wat meer in detail treedt over de gebruiken van deze afgodendienaren blijkt echter dat hij wel degelijk over heel verschillende groeperingen praat, maar deze gewoonweg niet van elkaar onderscheid. In hoofdstuk 118 heeft hij het vrij uitgebreid over een tovenaars die met allerhande rituelen genezingen verricht, iets wat lijkt te wijzen op het sjamanisme.³⁴ Enkele hoofdstukken later spreekt hij echter van een eiland waarop "een klooster van de afgodendienaren staat met tweehonderd monniken" wat dan weer over een georganiseerde religieuze orde zoals een van de vele boeddhistische stromingen lijkt te gaan.³⁵

Maar wat nog opvallender is, is dat Polo over deze 'afgodendienaren', die doorgaans Tataren zijn en zodoende onder de grootkhan vallen, vrij neutraal blijft.³⁶ Hij noemt de afgoderij in de proloog van het boek eenmaal "het werk van de duivel" maar verdere sterke uitspraken over de afgoderij in het algemeen blijven uit.³⁷ Bij beschrijvingen van culturele gebruiken blijkt wel enige negativiteit ten opzichte van het specifieke gebruik zelf, maar in dezelfde hoofdstukken blijkt dan ook weer een positief oordeel over de bevolking in het algemeen. Zo laat Polo het uitlenen van vrouwen aan vreemdelingen omschrijven als "die schande", maar tegelijkertijd zet hij diezelfde bevolking neer als heel gezellige mensen die "niet aarzelen om op hun muziekinstrumenten te spelen en te zingen en te dansen".³⁸ Dit staat in schril contrast met hoe Polo enkele andere bevolkingsgroepen beschrijft. Zeker in het gedeelte van het boek dat over de reis door het Midden-Oosten gaat valt dit op, als er ter contrast wél heel fel tegen de Saracenen wordt geargumenteed. Saracenen zijn "erg boosaardig en onbetrouwbaar" en worden meermaals neergezet als laf en decadent, onder andere wanneer Polo spreekt over het wonder van Bagdad en hoe deze stad ingenomen

³² Polo, *Il Milione*, 120.

³³ *Ibidem*, 74.

³⁴ *Ibidem*, 70-71.

³⁵ *Ibidem*, 80.

³⁶ 'Tataren' is een verzamelnaam, onder andere de Mongolen vallen hieronder.

³⁷ Marco Polo, *Il Milione*, 13.

³⁸ *Ibidem*, 33-34.

werd.³⁹ Het lijkt er dus zeer sterk op dat Polo omwille van Kubilai Khan de Tataren/Mongolen niet in eenzelfde kwaad daglicht heeft willen stellen als de Saracenen. Afgoderij telde blijkbaar niet zo zwaar als het bezetten van het heilige land voor de Christelijke Polo. Dat Polo aan de kant van Kubilai staat, wordt nog eens bevestigd als gekeken wordt naar twee van de drie uitzonderingen waarbij Polo wel duidelijk een negatieve lading aan Tataren geeft. In het eerste geval gaat het over de "roofzuchtige Qaraunas".⁴⁰ Deze Mongoolse troepen hebben Polo gevangengenomen en worden zodoende negatief neergezet. Maar het woord 'Tataar' wordt in de omschrijving van dit volk nergens genoemd, ze worden alleen maar neergezet als woestijnbandieten. In het tweede geval gaat het over de provincie Bengalen, een provincie die ten tijde van Polo's verblijf aan het hof van Kubilai nog niet veroverd was. Dat juist de Tataren van een nog niet veroverd gebied extra negatief omschreven worden ("afgodendienaren van de ergste soort") zegt het nodige over hoezeer Polo vanuit de visie van Kubilai schrijft.⁴¹ Het derde geval van Tataren die als slecht neergezet worden, betreft de bewoners van Tibet, die omschreven worden als bandieten.⁴² Hiervoor wordt niet echt een reden gegeven in de tekst, maar de negatieve representatie kan eventueel verklaard worden uit het feit dat Tibet historisch gezien altijd een problematische regio voor heersers over China is geweest.

Dat Polo nogal op de hand is van Kubilai blijkt ook uit de omschrijving van de grootkhan en diens bezittingen. Al in de proloog wordt Kubilai neergezet als een groot en goed heerser. Als Polo eenmaal aangekomen is in het kerngebied van Kubilai, met name de hoofdstad Calambu waar de khan zetelde, steekt Polo pas echt van wal. Enorme weelde wordt hier omschreven, in groter detail dan alle hoofdstukken daarvoor. Wellicht is het hier dat de hand van de Arthurromanschrijver Rustichello het duidelijkst aan het werk te zien is. De familie, het paleis, de feesten, de wacht en vooral ook de jacht worden uitvoerig besproken, waar voorheen de langste hoofdstukken voornamelijk vertellingen van Christelijke wonderen en mythes waren. Het lijkt er in het gedeelte over China dan ook op dat de Christelijke wonderen 'op' waren, en hiervoor in de plaats de enorme weelde van Kubilai is omschreven. Er worden namelijk in het gehele relaas over het Chinese grondgebied maar een drietal (of wellicht viertal, daarover later meer) Christelijke mythes opgenoemd, waar in het voorgaande stuk van de reis veel meer wonderlijke verhalen te lezen vallen. Ook nadat Polo China verlaat en naar Indië trekt zijn er veel meer fantastische verhalen te vinden.

³⁹ Marco Polo, *Il Milione*, 19-22.

⁴⁰ *Ibidem*, 24.

⁴¹ *Ibidem*, 72.

⁴² *Ibidem*, 65-67.

Het meest uitgebreid behandelde Christelijke verhaal is dat van pape Jon, door Polo 'Presbyter Johannes' genoemd, wat zoveel als priester Johannes betekent. Dit verhaal gaat terug op de Christelijke mythe dat er in het oosten een zeer machtige priesterkoning zou zijn, die af zou stammen van de wijzen uit het Oosten uit het verhaal van de geboorte van Christus. Polo verteld dat de Tataren schatplichtig waren aan deze Johannes, maar dat de koning van de Tataren, Djengis, in opstand is gekomen en hem overwonnen heeft, waardoor Djengis een groots rijk kon veroveren. Over dit rijk is Kubilai vervolgens de zesde grootkhan geworden.⁴³ Wat Polo hier doet is opvallend: hij verweeft het verhaal over Johannes met de ontstaansgeschiedenis van het Mongoolse rijk. De machtige priesterkoning zou dus de rivaal van Djengis geweest zijn, iets dat weer legitimatie geeft aan Kubilai, aangezien hij de opvolger van de overwinnaar van Johannes zou zijn.

Met de twee andere Christelijke verhalen doet Polo iets vreemds: hij ontkracht ze omdat hij een wereldlijke verklaring voor de verhalen meent te vinden. Het bestaan van een wezen dat constant in brand staat of in het vuur leeft, de Salamander, schrijft hij toe aan een voor hem totaal nieuwe stof: asbest. De verhalen over de Salamander zijn volgens hem dus "een fabeltje".⁴⁴ Ook voor het bestaan van draken vind hij een verklaring, hoewel de krokodil zoals Polo deze beschrijft niet helemaal klopt, zo zouden krokodillen onder de grond leven.⁴⁵ Paul Smethurst noemt in zijn artikel in *The Routledge companion* nog een mogelijk vierde Christelijk fabel dat in het Chinese gedeelte van *Il Milione* zou zitten. Volgens Smethurst is de zowel figuurlijk als letterlijk grootse omschrijving van de stad Kinsai eigenlijk een vereenzelving van Kinsai met het middelpunt van aarde volgens de beroemde 'mappae mundi' uit de middeleeuwen. Deze wereldkaarten zouden het middelpunt van de wereld ongeveer ter hoogte van deze stad plaatsen, dus deze moest wel enorm weelderig omschreven worden, het was immers het midden van Gods schepping.⁴⁶ Het is echter aannemelijker dat Rustichello deze omschrijving net als de omschrijving van de weelde van de grootkhan aangedikt heeft ter vervanging van de wonderen. Immers was het zo, zoals Smethurst zelf ook aanhaalt, dat in de middeleeuwen ontdekkingsverhalen werden beoordeeld op hun capaciteit om wonderen te openbaren en lokaliseren.⁴⁷ Daar er in het onbekende China maar enkele authentiek Christelijke wonderen te vinden waren, zijn deze wellicht gecompenseerd met fantastische verhalen over de rijkdom van Kubilai.

⁴³ Marco Polo, *Il Milione*, 36-38. Er wordt later in het boek nog meermaals naar Johannes verwezen.

⁴⁴ *Ibidem*, 34.

⁴⁵ *Ibidem*, 69.

⁴⁶ Paul Smethurst, 'Discoverers and Explorers', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 227-236, alhier 229.

⁴⁷ *Ibidem*, 236.

Het onbekende uitleggen in termen van Christelijke fabels en mythes ligt in de lijn der verwachting. Een Christen gaat nou eenmaal hetgeen hij tegenkomt inpassen in zijn Christelijke wereldbeeld. Smethurst legt in zijn artikel uit dat het idee van ontdekkingsreizigers die blanco gedeelten van de kaart invullen een enorm cliché is. In de praktijk is het namelijk zo dat de ontdekkingsreiziger niet opzoek gaat naar iets nieuws, maar naar de verhalen en mythes uit de eigen cultuur. Op het nieuwe dat gevonden worden dus verhalen en mythes uit de eigen cultuur toegepast om het nieuwe begrijpelijk te maken. De Christelijke mythes die Polo tegen meent te komen in China zijn dus het concept van de imaginaire geografie in werking. Polo (of Rustichello) heeft in zijn leven verhalen gehoord van een priesterkoning Johannes in het Oosten en vereenzelvigd deze met de rivaal van Djengis khan als hij hierover hoort. Hetzelfde met de salamander en met de krokodil/de draken. Wat echter opvalt is dat Polo daadwerkelijk opzoek gaat naar een wereldlijke verklaring voor deze mythes. Zoals Smethurst het stelt: "In retaining these wonders, Polo shows himself to be a medieval traveller, but in translating some wonders into real phenomena, he takes a step towards the modern world."⁴⁸

De voorzichtige conclusie is dan ook dat Marco Polo's *Il Milione* het prille begin van een geleidelijke, maar grote verandering is. Aan de ene kant heeft *Il Milione* duidelijk de basis in het Christelijke wereldbeeld. Het is geschreven als een itinerarium. Zeker de gedeelten pre- en post-China zijn vrijwel exclusief onder dit genre te scharen, daar deze eigenlijk alleen in het omschrijven van Christelijke wonderen en verhalen in detail treden. Wellicht kan dus zelfs gesteld worden dat het gehele boek een itinerarium is, geschreven door een schrijver op basis van de verhalen van een handelaar. Het is echter ook precies daar waar de verandering plaatsvindt: het is het verhaal van een handelaar en is zodoende meer gefocust op het wereldlijke en daarmee een begin van de trend in de veertiende eeuw dat itineraria zakelijker werden. Dit wordt ook duidelijk als men kijkt naar de actieve zoektocht van Polo naar de verschillende bekende Christelijke fabels over het Oosten in China. De Tataarse verhalen en steden die hij tegenkwam heeft hij vereenzelvigd met zijn eigen Christelijke verwachtingsbeeld. Hij meende een Christelijke priesterkoning te moeten vinden en zodoende vond hij die ook. Nieuw gevonden Tataarse verhalen zijn ook in de Christelijke verhaaltechniek opgetekend. Tegelijkertijd heeft Polo ook duidelijk een aantal van deze verhalen ontkracht en zeker in het Chinese gedeelte van de reis veel meer aandacht voor

⁴⁸ Smethurst, 'Discoverers and Explorers', 228-229.

omschrijvingen van de volkeren, hun gebruiken en de aardse weelde en macht van de grootkhan Kubilai.

MUHAMMAD IBN BATTUTA, RECHTSGELEERDE UIT TANGER

Dertig jaar na de terugkomst van Marco Polo in Venetië vertrok in 1325 vanuit Tanger de tweede reiziger die hier behandeld gaat worden. Muhammad Ibn Battuta (1304 - ±1369), afkomstig uit een familie van rechtsgeleerden en zelf ook opgeleid in deze traditie, vertrok rond zijn twintigste levensjaar in eerste instantie uit Tanger met het doel om een van de vijf zuilen van de islam te voltooien: de Hadj. Zodoende kwam de jonge rechtsgeleerde een jaar later aan in Mekka. Dit zou slechts het begin van de reis blijken te zijn. Vanuit Mekka maakte hij namelijk verschillende reizen, waarna hij uiteindelijk na 24 jaar, waaronder zeven jaar in Indië, uiteindelijk terug gaat naar Noord-Afrika en settelde in Fès. Ook toen bleek zijn reislust nog niet op, hij maakte nog een reis naar het Iberisch schiereiland en nog een door de Sahara naar Mali. Uiteindelijk werd in opdracht van de lokale sultan in 1335 zijn verhaal opgetekend door een samenwerking van Ibn Battuta met de dichter Ibn Juzayy. Het resultaat is *Tuhfat al-Nuzzar fi Ghara'ib al-Amsar wa-'Aja'ib al-Asfar*, beter bekend als *Ar-Rihla* wat zoveel als 'de reis' betekent.⁴⁹

Voordat er goed en wel begonnen wordt aan de vergelijkende tekstuele analyse van *Ar-Rihla* dient er iets langer stilgestaan te worden bij de vertaling. Het hier gebruikte boek van Richard van Leeuwen is namelijk geen volledige vertaling, maar een bloemlezing van de bron, ondersteund door veel uitleg van de vertaler. Veel 'vertalingen' van *Ar-Rihla* zijn dergelijke selecties of bloemlezingen, puur om deze boeken behapbaar te houden. *Ar-Rihla* is namelijk vele malen groter dan *Il Milione*, bestaande uit meerdere delen.⁵⁰ Zelfs in de vorm van deze bloemlezing is het ongeveer een derde groter dan *Il Milione*. Dit heeft voor dit onderzoek zowel voordelen als nadelen. Het grootste nadeel geeft Van Leeuwen zelf in zijn verantwoording aan: de inhoud van het boek is slechts een "selectie" uit *Ar-Rihla*, waarbij er gekozen is om "parafrazeringen van vroegere auteurs, beknopte etappebeschrijvingen, repetitieve beschrijvingen en te gedetailleerde geschiedenissen" weg te laten.⁵¹ *Ar-Rihla* kan aan de hand van deze vertaling dus niet volledig worden doorgenomen, iets dat bij de vertaling van *Il Milione* wel kon.

Voor de lezer maken deze ingrepen de bloemlezing een stuk leesbaarder, maar voor de wetenschapper is dit zonde. Het is echter wel zo dat Van Leeuwen grotendeels aangeeft welke gedeelten hij weglaat en aan de hand daarvan kunnen ook conclusies getrokken worden, daarover later meer. Voor dit specifieke onderzoek is het missen of overslaan van gedeelten

⁴⁹ Allouche, 'Ibn Battuta', 352-353; Ibn Battuta, *Ar-Rihla*, 9-10, 16-22.

⁵⁰ Waines, *The odyssey of Ibn Battuta*, ix.

⁵¹ Ibn Battuta, *Ar-Rihla*, 10-11.

uit de *Ar-Rihla* geen probleem, daar er grotendeels specifiek naar China gekeken wordt. Polo's reis besloeg vooral China, daar lag de nadruk en zodoende diende vrijwel het volledige boek doorgenomen te worden. In Ibn Battutas reis is het bezoek aan China maar een relatief klein gedeelte, zodoende hoeft niet de volledige *Ar-Rihla* gekend te worden voor dit onderzoek. De door Van Leeuwen vertaalde passages zijn voldoende om enkele conclusies op te baseren. Aan de hand van andere vertalingen is geconcludeerd dat het vertaalde stuk over China in Van Leeuwens bloemlezing nagenoeg het volledige gedeelte van de *Ar-Rihla* over China is.⁵²

Over Muhammad Ibn Battuta is niet veel bekend buiten wat er over zijn persoon uit *Ar-Rihla* blijkt. Zowel het doel van de reis als het beroep van de Noord-Afrikaan was dus zeer verschillend van dat van de familie Polo. Waar de Polo's voornamelijk omwille de handel waren gaan reizen, vertrok Ibn Battuta initieel om religieuze redenen en was hiermee een van de vele Islamitische reizigers die van Marokko naar Mekka trokken.⁵³ De motieven van de jonge rechtsgeleerde waren echter niet alleen maar religieus: een groot onderdeel van de opleiding tot rechter en zodoende ook een groot onderdeel van zijn baankans was een pelgrimstocht maken. Ibn Battuta valt hiermee volledig binnen de drie redenen waarom er binnen de Islamitische wereld zoveel gereisd wordt, aldus Van Leeuwen. "het verwerven van levensonderhoud, bedevaart en het streven naar kennis".⁵⁴ De reden voor de reis naar China die Battuta aangeeft is echter wél puur het levensbehoud. Battuta zegt namelijk als "gezant van de koning van Hind" naar China gestuurd te zijn.⁵⁵ Beide heren worden dus tijdens hun reis gezanten van koningen en daarmee elkaars gelijken in motivatie, hoewel bij Battuta het religieuze aspect altijd aanwezig blijft.

Voortbordurend op het vorige verschil blijkt een tweede groter verschil een rol te spelen. De Polo's reisden voor een groot deel van hun reis door voor hen onbekende gebieden. Weliswaar verteld het verhaal dat ze gebruik maakten van de reizigersnetwerken in China (overigens een onderwerp waar zowel Polo als Battuta het nodige over zeggen) daar Marco Polo onderdeel werd van de ambtenarij van Kublilai, maar in deze gebieden heerste een andere cultuur én de gebieden waren niet bekend in de Christelijke cultuur waar Marco in opgegroeid was. Dit in tegenstelling tot Ibn Battuta die vrijwel zijn gehele reis door de 'Dar-al-Islam' reisde. Deze Dar-al-Islam (vertaald: 'landen onder Islamitische wet') vormde de

⁵² Ibn Battuta, *The travels of Ibn Battuta*.

⁵³ Nabil Matar, 'Arabic travel writing, to 1916', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 139-151, alhier 139-141.

⁵⁴ Ibn Battuta, *Ar-Rihla*, 24.

⁵⁵ *Ibidem*, 203.

Arabische cultuurwereld.⁵⁶ Het reizigersnetwerk van Marokko tot Mekka was goed ontwikkeld en ook als Battuta naar Indië trekt blijft hij binnen de Dar-al-Islam, zij het in een vrij recente additie. Pas als de rechtsgeleerde China gaat bespreken spreekt hij over een gebied buiten de Arabische (en dus 'eigen') cultuurwereld. Maar ook China was geen onbekend terrein. De Arabische wereld had al een eeuwenlange traditie van communicatie over en weer met China, daar in 751 al een slag tussen de Chinezen en Arabische moslims plaatsvindt en de Song-dynastie (960 - 1279) meerdere havens opent voor internationale handel.⁵⁷ Het is dan ook niet opmerkelijk dat Ibn Battuta over zijn reis naar China in 1345 schrijft dat hij een levendige Islamitische cultuur tegengekomen was in de Chinese steden die hij bezocht zou hebben. "In alle Chinese steden is een wijk voorbehouden aan de moslims, waar ze wonen en waar ze hun moskeeën voor het vrijdaggebed hebben."⁵⁸

Waar bij Polo absoluut niet naar de legitimerende technieken gezocht hoefde te worden, is dit ook zo in *Ar-Rihla*. Niet alleen is het zo dat er door Ibn Battuta en Ibn Juzzay constant naar autoriteiten buiten de tekst verwezen wordt, ook begint het boek geheel der verwachtingen geschept door de hiervoor genoemde Carey. "Hier volgt het verslag van de jurist en geleerde, de waarheidslievende, nobele, ascetische weldoener" is slechts een klein zinsdeel van de lofrede van Ibn Juzzay op zowel God als Ibn Battuta in de opening van het boek.⁵⁹ Dit 'waarheidslievende' is niet ver verwijderd van gewoonweg in de titel van het boek al claimen dat het de waarheid bevat en de verwijzingen naar de *Qur'an* en God zijn uiteraard de hoogste autoriteit die men kan claimen.⁶⁰

Ook inhoudelijk doet Ibn Battuta eigenlijk hetzelfde als Polo. Zijn boek bestaat voor het grootste gedeelte uit dezelfde basis als *Il Milione*: een opsomming van de route die afgelegd is, wat er in de steden die hij bezoekt te zien valt, welke bijzondere gebruiken en geloven de inwoners hebben en wat er voor handelswaar te vinden is. Daar Ibn Battuta echter geen handelaar is noemt hij veel minder prominent de handelswaar. Aan het begin van het boek zijn deze feitelijke opsommingen nog wel aanwezig, maar hoe verder in het boek, hoe meer Ibn Battuta deze stijl van schrijven los lijkt te laten. Zo omschrijft hij gewoonweg heel China als "een uitgestrekt land met veel zegeningen, fruit, graan, goud en zilver" en daarmee zijn de opsommingen van waren ten einde, alleen als er bijzonderheden te noemen vallen

⁵⁶ S.S. Gosh en P.N. Stearns (red.), *Premodern Travel in World History*, (New York – Londen, 2008), alhier 104-105.

⁵⁷ *Ibidem*, 106-107; Ibn Battuta, *Ar-Rihla*, 188.

⁵⁸ Ibn Battuta, *Ar-Rihla*, 199.

⁵⁹ *Ibidem*, 16.

⁶⁰ Carey, 'Truth, lies and travel writing', 3-15.

wordt dit gedaan.⁶¹ De lijsten van gebouwen die er te zien zijn, zijn echter veel groter dan bij Polo, zo groot dat de vertaler al vrij vroeg in het boek besluit de standaardlijst niet meer op te nemen in de vertaalde stukken.⁶² Ook geeft Van Leeuwen aan dat hij de grote lijsten van prominente inwoners van de steden die Ibn Battuta bezoekt niet opgenomen heeft. Dat Ibn Battuta deze lijsten opneemt, waar bij Polo hoogstens de lokale heerser terloops genoemd wordt, is opvallend. Dit valt aan de hand van de eerder genoemde drie pijlers van Islamitisch reizen te verklaren: de rechtsgeleerde is duidelijk een soortement curriculum vitae aan het schrijven, waarbij de lijsten dienen om aan te tonen welke belangrijke plaatsen hij heeft bezocht en welke contacten hij heeft gelegd. Van Leeuwen merkt dan ook meermaals de pocherij over Ibn Battutas kunnen op: "het is duidelijk dat hij de vrome status van zijn reis en zijn reisverslag probeert te verhogen."⁶³ Wellicht dat dus gezegd kan worden dat Ibn Battutas boek niet alleen doorspekt is met technieken der legitimatie, maar dat het gehele boek gewoonweg een legitimatie van Ibn Battutas kunnen en kennis is.

Ook de rechtsgeleerde en de poëet staan in een traditie, een Arabische traditie, die veel op de traditie van de itineraria lijkt, hoewel deze Arabische traditie veel minder vast stond dan de Christelijke. Dit was ook niet nodig, aangezien de hadj veel meer dan de Christelijke pelgrimstocht in de religie ingebed zat en er zodoende al vroeg een groot netwerk van ondersteuning bestond.⁶⁴ Evenzeer als de itineraria kan deze Arabische stijl of traditie omschreven worden als een mix van een reisgids langs religieuze bijzonderheden en een reisverslag langs deze bijzonderheden, op een vrij onpersoonlijke manier geschreven. De traditie is vooral gebaseerd op de voorganger van Ibn Battuta, Ibn Jubayr (1145 - 1217), wiens werk samen met dat van Ibn Battuta het hoogtepunt van de Arabische reisliteratuur vormt. Ibn Battuta heeft zichzelf duidelijk in de traditie van Ibn Jubayr willen plaatsen, aangezien er meermaals omschrijvingen van diens boek één-op-één overgenomen zijn. Ibn Battuta en Ibn Juzzay breken echter duidelijk met deze stijl en zodoende ook met de stijl van Polo en Rustichello, daar *Ar-Rihla* vele malen persoonlijker is.⁶⁵ Dit niet in de minste plaats omdat de tekst constant spreekt van een ik-persoon die vertelt, een ik-persoon die overigens in tegenstelling tot *Il Milione* niet tot verwarring zorgt: Ibn Juzzay geeft bij elke toevoeging aan dat hij nu aan het woord is "Ibn Djoezajj [Juzzay] voegt hieraan toe".⁶⁶ In *Ar-Rihla* verdwijnt

⁶¹ Ibn Battuta, *Ar-Rihla*, 198.

⁶² Ibidem, 38.

⁶³ Ibidem, 80.

⁶⁴ Bale, 'European travel writing', 152; Matar, 'Arabic travel writing', 139-141.

⁶⁵ Ibn Battuta, *Ar-Rihla*, 28-29.

⁶⁶ Ibidem.

zodoende het reisgids aspect volledig naarmate het boek vordert. Zodoende is het gedeelte dat over China gaat een puur reisverslag van de persoonlijke belevenissen van Ibn Battuta.

Daar het verslag van Ibn Battuta dus veel persoonlijker is klinkt ook veel meer de mening van Battuta door in zijn schrijven. Net als Polo omschrijft de Arabische reiziger de Chinezen als afgodendienaars die de overledenen verbranden. Ibn Battuta is zeer wisselend over de Chinezen en China. In eerste instantie verteld hij heel positief over hoe ze de beste kunstenaars ter wereld zijn en over het veiligste land ter wereld beschikken. Maar in het stuk dat volgt zegt hij, in een uitleg over een regel rondom het vaarverkeer, het volgende: "Een dergelijk machtsmisbruik heb ik in geen enkel land van ongelovigen of Moslims gezien."⁶⁷ Weer enkele bladzijdes later zegt de rechtsgeleerde: "Hoe mooi China ook was, het kon me niet behagen, omdat het me somber stemde dat het overheerst werd door afgodendom", wat zowel positief (mooi) als negatief (somber) uitgelegd kan worden.⁶⁸

Bij Marco Polo is een duidelijk 'gebrek' of 'leegte' te voelen wat betreft fantastische verhalen vanuit 'zijn' Christelijke cultuur, een lacune die wordt opgevuld met verhalen van de weelde van Kubilai. Voor Ibn Battuta geldt dit niet, hij gaat op gelijke tred door en vertelt over het feit dat hij ook in China een aantal anekdotische ervaringen heeft meegemaakt, onder andere met een "een oude sjeik van meer dan tweehonderd jaar oud" waarmee het gesprek een zeer wonderlijke wending neemt.⁶⁹ Uit deze anekdote wordt duidelijk dat Ibn Battuta ook eenmaal in China aangekomen nooit echt buiten de Islamitische cultuur treedt. Zo is het voorgaande verhaal gewoonweg een verhaal over een soefi, zoals hij zoveel verhalen over soefi's op laat schrijven. Daarnaast is het gedeelte van de *Ar-Rihla* dat over China spreekt ook veel kleiner dan het gedeelte van *Il Milione*, dus de nood om het op te vullen zal ook kleiner geweest zijn.

De gebruiken en mythes waarover Ibn Battuta spreekt, komen veelal overeen met verhalen uit Marco Polo. Het bestaan van papiergeld, een groot handelsnetwerk en de aanwezigheid van een belangrijke rivier blijkt uit beide verslagen. Omtrent mythes hebben beide verslagen meerdere overeenkomsten, onder andere die van een mannen- en vrouweneiland, het verhaal over 'de oude man van de berg' en het verhaal over een gigantische vogel genaamd ar-Roekh, maar geografisch gezien is er maar één die beiden heren in China plaatsen: het land van "Gog en Magog".⁷⁰ Voor Polo is dit een Bijbels verhaal, maar helaas missen een aantal details, daar de passage voor een gedeelte verloren is gegaan.

⁶⁷ Ibn Battuta, *Ar-Rihla*, 199-200.

⁶⁸ Ibidem, 205.

⁶⁹ Ibidem, 203.

⁷⁰ Polo, *Il Milione*, 42.

Een verschil tussen beide verslagen lijkt te zijn dat Ibn Battuta specifiek uitspreekt dat hij nooit iemand heeft ontmoet die 'de muur' had gezien. In de Islamitische versie van het verhaal worden Gog en Magog namelijk verbannen naar het eind van de wereld door Alexander de Grote, die vervolgens ook een muur bouwde om het hen te verhinderen terug te keren.⁷¹ Dezelfde mythe wordt dus aangehaald, maar bij Ibn Battuta wordt wellicht de Chinese muur genoemd, hoewel deze zich in de tijd van Polo en Ibn Battuta al een tijdje in een vervallen staat bevond. Opmerkelijk is dus dat de Islamitische wereld, die al langer contact heeft met de Chinese cultuur, wellicht deze muur in het eigen wereldbeeld geïncorporeerd heeft. Zodoende is dan ook bij Ibn Battuta de imaginaire geografie aantoonbaar aan het werk: Ibn Battuta meent dat er ergens een muur moet staan en gaat hier zodoende naar op zoek. Hij vindt de muur niet en China voldoet hiermee niet aan zijn verwachtingsbeeld, waarna hij teleurgesteld lijkt te zijn.⁷²

⁷¹ Ibn Battuta, *Ar-Rihla*, 203.

⁷² Huggan, 'Ultima Thule/the North', 334.

CONCLUSIE

De hier besproken reizen van de handelaar uit Venetië en de rechtsgeleerde uit Tanger waren ongehoord lang, zowel in tijd als in ruimte. Zodoende dat, in combinatie met de literaire stijlen van de tijd, de resulterende reisverslagen met zeer sceptische blik zijn aangekeken. Ook in latere tijden werden (en worden) *Il Milione* en *Ar-Rihla* met argusogen bekeken omwille de 'echtheid'. Dit niet zonder reden, zo is vooral in het geval van Ibn Battuta omtrent de reis naar China hard te maken dat deze niet of slechts kort in China is geweest. Voor wetenschappelijke analyse hoeft dit echter geen bezwaar te zijn, afhankelijk van de vraag die aan de bron gesteld wordt. De ontwikkeling van de wetenschappelijke bestudering van reisliteratuur is ondertussen zo ver dat ook dergelijke stukken van twijfelachtige herkomst goed gebruikt kunnen worden. Daar veel van de bronnen uit de oudheid en middeleeuwen tot deze groep behoren, kan het onderzoek naar reisliteratuur zich in de komende jaren verbreden. Standaardwerken als *The Routledge companion* en *The Cambridge introduction* bieden hierbij een uitkomst voor onderzoekers die zich in dit nieuwe veld begeven.

De wetenschappelijke bestudering van reisliteratuur is ondertussen een ontwikkeld veld en is hiermee zeer breed geworden, met vele interessante onderwerpen. Zodoende is een onderzoek gedwongen om zichzelf toe te spitsen op kleine aspecten. Kwesties van machtsverhoudingen en gender zijn beide onderwerpen waarop bronnen als *Il Milione* en *Ar-Rihla* ook geanalyseerd kunnen worden om een beeld van het verleden te schetsen. In dit onderzoek is de keuze gemaakt om de analyse en vergelijking van de twee bronnen beperkt te houden, dicht op de bron en met een geografische restrictie. Er zijn zodoende slechts een aantal tekstuele onderwerpen uit *The Routledge companion* aan bod gekomen. Een vergelijkende analyse gestoeld op theorieën over gender had net zo goed plaats kunnen vinden.⁷³ Zodoende valt er voor de sociale-, literatuur- en geschiedwetenschappen, ondanks de grote naamsbekendheid van lieden als Marco Polo en Ibn Battuta, nog genoeg uit de nagelaten werken te halen.

Polo was een westers en dus Christelijk handelaar. Alles wat Polo in het tot dan toe niet bekende China tegenkomt, wordt zodoende ingekaderd in zijn Christelijke visie. Het is

⁷³ Zie voor een genderanalyse van *Ar-Rihla* L.P. Harvey, *Ibn Battuta*; Voor algemenere theorie over gender in reisliteratuur, zie bijvoorbeeld Dúnlaith Bird 'Travel writing and gender', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 25-34; Churnjeet Mahn 'Travel writing and sexuality: queering the genre', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 35-56.

echter niet langer dit Christelijke wereldbeeld dat zijn reis door China domineert, daar er bij het gedeelte voor en na China veel meer aandacht wordt besteed aan wonderen. Er kan dus gesteld worden dat Polo een begin is van een omslag. Hij laat in zijn boek een diep in het christendom geworteld wereldbeeld zien, maar ook een meer zakelijke, wereldlijke en wellicht ook meer persoonlijke kijk op de wereld en haar volkeren. Écht persoonlijk wordt het nooit. Zeldzaam zijn de gevallen dat er iets over Polo's persoonlijke belevenissen geschreven is. Polo is dus een (zeer) vroege overgangsfiguur tussen de in het christendom gebaseerde (pelgrims)literatuur en de na de middeleeuwen opkomende reisliteratuur als apart genre, dat meer op een persoonlijke, zakelijke en wereldlijke basis geschreven werd.

Het bezoek van Ibn Battuta aan China beslaat in zijn reisverslag maar weinig ruimte, met als gevolg dat er ook niet al te uitgebreid op dingen ingegaan wordt. Een van de weinige echt 'Chinese' of Mongoolse rituelen die hij omschrijft is die rondom de begrafenis van een overleden Khan. Veel verder dan de aanwezige Islamitische cultuur lijkt Battuta niet gekeken te hebben. Het bezoek aan China gaat gewoonweg op gelijke voet als de rest van het reisverhaal verder: een verhaal over de persoonlijke lotgevallen van de rechtsgeleerde. Toch blijkt ook hier dat de Arabier een aantal verhalen uit zijn eigen cultuur heeft meegenomen en deze toegepast heeft op zijn avonturen aldaar. Qua schrijfstijl lijkt ook Ibn Battuta net als Polo te breken met wat gewoonlijk was door meer persoonlijk te gaan schrijven. Bij Ibn Battuta is deze breuk echter veel duidelijker aanwezig, maar ook een breuk met een traditie die wellicht niet zo duidelijk gedefinieerde stilistische vorm had als in het Christendom het geval was. Hoe het ook zij, Ibn Battuta is duidelijk minder gecharmeerd van China dan Polo was.

Zeker is dat er nog genoeg uit een vergelijkende analyse gehaald kan worden. De imaginaire geografie staat in beide werken aan de basis van het verhaal, doch wel in verschillende vormen. Beide reisverslagen zijn naast de breuk met traditie wel doorspekt met de standaard technieken tot legitimatie van het verhaal. De Venetiaanse handelaar Marco Polo is een eerste overgangsfiguur tussen de westerse pelgrimsliteratuur en de latere westerse reisliteratuur. Hij is de eerste in een lange reeks ontdekkingsreizigers die het wereldbeeld van het Westen, zeker aangaande China, langzaam maar zeker voorgoed zouden veranderen. Wellicht is hij, met zijn omschrijving van China als het "El-Dorado" van het oosten wel direct verantwoordelijk voor deze verandering, puur omdat zijn boek broodnodig een vervanging voor de missende Christelijke wonderen nodig had.⁷⁴ Aan de onpersoonlijke, ietwat droge beschrijvingen van de route zal het in ieder geval niet gelegen hebben. *Il Millione* heeft nooit

⁷⁴ Bale, 'European travel writing', 152.

de noemer van hoogstaande literatuur bereikt. Hoe anders is dit bij *Ar-Rihla*, dat samen met de voorganger tot de absolute top van de Arabische literatuur wordt gerekend.⁷⁵ Omtrent het wereldbeeld van China schetst Ibn Battuta vooral een levendige Islamitische gemeenschap, een gemeenschap waar hij niet echt buiten lijkt te komen. Het is hierom niet verbazingwekkend te zien dat er twijfels gesteld worden bij de echtheid van de beweringen van de rechtsgeleerde. Het lijkt inderdaad zo te zijn dat hij niet veel tijd in China heeft doorgebracht, als hij er überhaupt al geweest is. Toch is en blijft ook zijn reisverslag er een dat zeer bruikbaar is, mits men de goede vragen stelt. Er is dus nog meer dan genoeg werk aan de winkel voor de (relatief) jonge wetenschappelijke tak die reisverslagen bestudeert.

⁷⁵ Ibn Battuta, *Ar-Rihla*, 28-29.

BIBLIOGRAFIE

AFBEELDING TITELBLAD

'Compare the missions of Marco Polo and Ibn Battuta'

<<http://21crossculturalconnections.weebly.com/missions-of-marco-polo-and-ibn-Battuta.html>> [geraadpleegd op 18-05-2017].

BRONNEN

Ibn Battuta, Muhammad, *Ar-Rhila/De reis*, vert. Richard van Leeuwen (Amsterdam, 2001).

Ibn Battuta, Muhammad, *Ar-Rhila/The travels of Ibn Battuta*, vert. Tim Mackintosh-Smith (Londen, 2003).

Polo, Marco, *Il Milione/De wonderen van de Oriënt*, vert. Anton Haakman (Amsterdam, 2001).

LITERATUUR

Allouche, Adel, 'Ibn Battuta', in: Josef W. Meri (red.), *Medieval Islamic civilization: an encyclopedia*, 2 dln (New York, 2006), I:352-353.

Bale, Anthony 'European travel writing in the Middle Ages', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 152-160.

Bird, Dúnlaith, 'Travel writing and gender', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 25-34

Berkel, Maaïke van, 'De fantastische reizen van Marco Polo en Ibn Battuta', *Geschiedenis Magazine* 51:7 (2017), 16-21.

Carey, Daniel, 'Truth, lies and travel writing', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016).

Gosch, S.S. en P.N. Stearns (red.), *Premodern Travel in World History*, (New York – Londen, 2008).

Harvey, L.P., *Ibn Battuta* (Londen, 2007).

- Hermes, Nizar F., *The [European] other in Medieval Arabic literature and culture. Ninth-Twelfth Century AD* (New York, 2012)
- Jarvis, Robin, 'Travel writing: reception and readership', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 89-98.
- Kuehn, Julia, 'China', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 394-404.
- Mahn, Chumjeet, 'Travel writing and sexuality: queering the genre', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 35-56
- Nenzi, Laura, 'Pilgrims', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 217-226.
- Philips, Kim M., 'Travel, writing, and the global Middle Ages', *History Compass* 14:3 (2016), 81-92.
- Said, Edward W., *Orientalism: Western concepts of the Orient* (Londen, 1978).
- Smethurst, Paul, 'Discoverers and Explorers', in: Carl Thompson (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), 227-236.
- Thompson, Carl, 'Introduction', in: Idem (red.), *The Routledge companion to Travel Writing* (Londen, 2016), xvi-xx, alhier xvi.
- Waines, David, *The odyssey of Ibn Battuta: uncommon tales of a medieval adventurer* (Londen, 2012)
- Wills, J. E., 'Journeys mostly to the West: Chinese perspectives on Travel Writing', in *Huntington Library Quarterly* 70:1 (2007), 191-201.
- Youngs, Tim, *The Cambridge introduction to Travel Writing* (Cambridge, 2013).